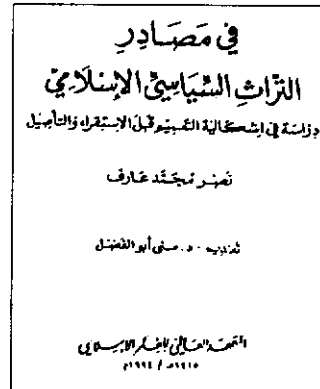

میراث اندیشه سیاسی مسلمانان

کتابشناسی و ملاحظات

روش شناختی

محمدتقی سبحانی

نصر محمد عارف . في مصادر التراث السياسي الإسلامي، دراسة في اشكالية التعميم قبل الاستقرار والتأويل . تقديم د. منى ابوالفضل . المعهد العالمي للفكر الاسلامي، ١٤١٥ . ٢٣٧ ص، رقمي .

سده گذشته را عصر «خیزش سیاسی» در جهان اسلام دانسته اند . همگام با نهضتها و جنبشهای سیاسی ، اندیشه سیاسی نیز بار دیگر ، اما به گونه ای متفاوت ، بارور شد . تئوریهای پیشین بازبینی و بازخوانی شد و تگرشهای تازه به میدان آمد . متفکرانی که در این مرحله گام زدند غالباً نیم نگاهی هم به گذشته داشتند . از این رو بود که تاریخ تفکر سیاسی مورد توجه جدی قرار گرفت و از آن زمان تاکنون ، اینجا و آنجا ، همواره سخن از اندیشه سیاسی اسلام بوده است . این نهضت علمی ، از زوایای گوناگون قابل مطالعه است ، اما اخیراً یک پژوهشگر جوان مصری به نام دکتر نصر محمد عارف تحقیق جالبی انجام داده و از زاویه روش شناسی (متدولوژی) این تحقیقات را به باد انتقاد گرفته است . وی نخست کتابشناسی نسبتاً کاملی از منابع سیاسی اسلامی تا قرن سیزدهم گرد آورده و سپس با بررسی ٧٤ اثر از پژوهشهای سیاسی جدید ، مستی و کاستی آنها را از نظر کمیّت و کیفیت منابع ، نشان داده است .

بی شک ، یکی از اصول علمی تحقیق ، پی جویی هر چه بیشتر در منابع اصلی و پرهیز از تعمیمهای بیجا قبل از استقراء کامل آرا است . در دوران معاصر فراوان شنیده ایم که از «تُنک مایگی

و ناپختگی تفکر سیاسی در اسلام»، «وامداری سیاست پردازان مسلمان به فرهنگ یونان» و یا «افول تفکر سیاسی در اسلام» سخن گفته اند؛ اما نصر محمد عارف بوضوح نشان می دهد که در پشت این ادعاهای گزاف و گسترده، از تتبع جدی و تحقیق روشمند چندان خبری نیست. وی از این زاویه، به نقد محتوایی این پژوهشها نیز راه می یابد و خاطر نشان می سازد که بر اثر همین کوتاهیهاست که اشتباهات فاحش و گاه زیانبار، دامنگیر پژوهشهای سیاسی معاصر شده است. از آنجا که این کتاب در دسترس بیشتر خوانندگان فارسی زبان نیست، بر آن شدیم که ضمن ارائه گزارشی کوتاه از این اثر، کتابشناسی آن را در اختیار نهیم؛ بدان امید که پژوهشگران و علاقه مندان را سود بخشد.

کاستی تحقیقات جدید در مرجع شناسی

چنانکه گفته شد، در این کتاب ۳۰۷ عنوان از آثاری که مستقیماً به مسائل سیاسی می پردازد شناسانده شده است. از آن میان، ۱۰۵ اثر به طبع رسیده و بقیه به صورت مخطوط است که مؤلف، از محل نگهداری نسخه های ۱۲۷ عنوان خبر داده است. بنابراین هنوز از ۷۵ عنوان هیچ نسخه ای شناسایی نشده است^۱. این کتابها به ترتیب تاریخی و با مشخصات اجمالی در پایان همین مقاله آمده است.

از سوی دیگر، مؤلف با مراجعه به ۷۴ کتاب تازه در عرصه اندیشه سیاسی اسلام، که تقریباً از مهمترین منابع مطرح در جهان عرب هستند، به نتایجی دست یافته است، از جمله:

- مستندترین کتاب فقط به ۳۳ ماخذ (۱۱٪ از ۳۰۷ عنوان) مراجعه کرده است؛

- سایر کتابها به کمتر از نوزده منبع استناد جسته اند؛

- ۸۰٪ از کتابها، به کمتر از ده منبع بسنده کرده اند؛

- در دوازده کتاب، به هیچ منبع اصلی مراجعه نشده است.

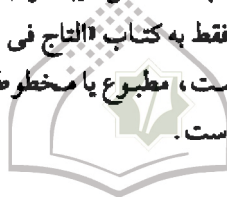
«الاسلام و اصول الحکم» از علی عبدالرازق و «دراسات فی النظم والتشريعات الاسلامیة» از محمد احمد خلف الله، از مؤثرین و پر جنجالترین نوشته های سیاسی عرب در سده اخیر است که از اساس، وجود سیاست و ابعاد سیاسی در اسلام را نفی کرده اند. جالب است بدانیم که از این دو کتاب، اولی فقط به دو منبع (آن هم دو منبع تقریباً فرعی: مقدمه ابن خلدون والعقد الفرید) استناد کرده و دومی هیچ منبعی را ارائه نکرده است. در یک کلام، همه ۷۴ اثری که یاد شد، در

مجموع فقط به هیجده منبع اصلی (۶٪ از ۳۰۷ اثر) مراجعه کرده‌اند.

به علاوه، از میان نظریه پردازان سیاسی، فقط شخصیت‌هایی چون ماوردی، فارابی، ابن سینا، ابن قتیبه، غزالی و جاحظ مطرح شده که معیار این گزینش، شهر آنهاست. حتی در بین همین عده نیز به آثار اصلیشان مراجعه نشده است. برای مثال، در خصوص ماوردی همگی به «الاحکام السلطانیة» مراجعه کرده‌اند که بیشتر فقه سیاسی است و نه اندیشه سیاسی. این در حالی است که کتاب «تسهیل النظر و تعجیل الظفر» و سایر کتابهای او به مراتب از اهمیت بیشتری برخوردارند. در مورد غزالی نیز هیچ کس به کتاب مهم سیاسی او، «سر العالمین و کشف ما فی الدارین»، مراجعه نکرده و حداکثر به «نصیحة الملوك» و «احیاء العلوم» اشاره کرده‌اند. تحقیقات جدید، ابن قتیبه را به «الامامة والسیاسة» می‌شناسد، با آنکه کتاب سیاسی او یعنی «السلطان» به دست فراموشی سپرده شده است. بگذریم که کتاب «الامامة والسیاسة» به تاریخ سیاسی نزدیکتر است تا تفکر سیاسی، و در انتساب آن به ابن قتیبه تردیدها وجود دارد. جاحظ را غالباً به عنوان یک ادیب می‌شناسند و از این رو فقط به کتاب «التاج فی اخلاق الملوك» مراجعه می‌شود، ولی از وی تقریباً ده کتاب در علم سیاست، مطبوع یا مخطوط، بر جای مانده که از او متفکری قابل مطالعه در عرصه سیاست ساخته است.

روش ناشایست در برخورد با میراث سیاسی

در ذیل این عنوان، مؤلف فاضل کتاب، مبحثی کوتاه و پر نکته آورده و از لغزشگاههای نویسندگان معاصر عرب پرده برداشته است. وی این نقاط ضعف را، که از عدم تدبّر در منابع اصلی برآمده است، به ترتیب زیر شماره می‌کند:

۱- اندیشه سیاسی جدید بر این نکته استوار است که تمدن بشری یک تمدن واحد و یکپارچه است که در یک راستا، رفته رفته به کمال رسیده است. در این نگاه، تفکر سیاسی از یونان و روم آغاز شده و به عصر جدید اروپا می‌انجامد و اسلام و مسیحیت، در قرون وسطی جای می‌گیرد و همچون گذری از دنیای قدیم به دنیای جدید تلقی می‌شود. به این ترتیب، تاریخ اروپا آئینه تمام نمای تاریخ جهان و سایه روشنهای فرهنگ غرب، معیار داوری همه اندیشه‌هاست. بر اساس همین تحلیل است که فقط آن دسته از متفکرین اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرند که مقارن با قرون وسطای اروپا باشند و در راستای تحلیل فوق قرار گیرند.

۲- بر همان مبنا، متفکر معاصر عرب، میراث خود را از چشم اروپا می‌نگرد و تحقیقات او هنوز در چارچوب مرجعیت یونانی گرفتار است. پژوهشگر ما نمی‌اندیشد که دیدگاه توحیدی اسلام با نگاه مادی یا شرک‌آلود یونان تفاوت اساسی دارد و همین نکته، اهداف و مقولات و ابزار و ساختار نظام سیاسی اسلام را دگرگون می‌سازد. غفلت از این نکته سبب می‌شود که اصول سیاست دینی را از آداب و مواظب و فقه به شمار آورده و به فیلسوفان متأثر از یونان و غرب روی آورد. گرایش اخیر، به نوبه خود، این توهم را که اندیشه سیاسی مسلمانان برگرفته از یونانیان بوده است، دامن می‌زند.

۳- در تحقیقات جدید، بیشتر بر شخصیتها تاکید می‌شود تا بر جریان یا بستری که این افراد را در خود پرورده است. از اینجاست که بن‌مایه‌های سیاست اسلامی ناشناخته می‌ماند و شخصیت‌هایی همچون ماوردی، ابن‌خلدون و غزالی، هر چند پر نام و نشان می‌شوند، اما در این خاک و بوم بی‌ریشه می‌نمایند. این شخصیت‌گرایی همچنین ما را از توجه به ارتباط تنگاتنگ میان نظریه پرداز سیاسی و شرایط متغیر زمانش محروم می‌سازد و گاه او را خارج از چارچوب زمانی اش، تقدس و اعتبار می‌بخشد.

۴- تتبع ناکافی در میراث سیاسی بدانجا رسیده است که میان «فکر سیاسی» و «فقه سیاسی» خلط شده و بسیاری گمان کرده‌اند که سیاست اسلامی همواره در گرو فقاقت بوده است^۲. جایی که نوشته‌های سیاسی معاصر مهمترین مایخذ خویش را «الاحکام السلطانیة» ماوردی می‌گیرند، البته چنین برداشتی شگفت آور نیست.

۵- مفهوم جوهری در سیاست امروز غرب، «سلطه» یا قدرت ظاهری است. پاره‌ای از نویسندگان معاصر نبود چنین مفهومی در سنت اسلامی را نشان از فقدان علم سیاست در میان مسلمانان می‌شمارند، غافل از آنکه علم سیاست اسلامی بر مفهوم مصلحت و شیوه برکنار ماندن انسان از مفاسد و جلب بیشترین مصالح، استوار است. به دلیل عدم انس و آشنایی با میراث سیاسی، حتی نویسندگان مسلمان معاصر هم از درک مفاهیم و کلید واژه‌های فلسفه سیاسی اسلام بازمانده‌اند و این الفاظ را بر معانی برخاسته از فرهنگ سیاسی غرب، حمل می‌کنند. برای مثال، واژه «رعیت»، که ریشه در حدیث نبوی «کلکم راع و کلکم مسؤول عن رعیت» دارد و از نوعی مسؤولیت‌پذیری و مسؤولیت‌خواهی میان حاکم و محکوم خبر می‌دهد، امروزه به معنای subject (رعیت) در فرهنگ سیاسی غرب تعبیر می‌شود؛ یعنی انسانی که از هیچ قدرت و

حقوقی برخوردار نیست و فقط موضوع و ابزاری برای سلطه به شمار می‌آید. مفاهیمی همچون «استبداد»، «سیاست»، «دولت» و ... نیز چنین سرنوشتی دارند و در فرهنگ اسلامی به معنایی غیر از آنچه امروز متداول است به کار می‌رفته‌اند.^۳

ع- در خصوص ترجمه منابع سیاسی به عربی نیز مؤلف نکته‌ای بدیع و طرفه دارد. برخی با تأکید بر سابقه ترجمه از یونان و ایران، بر این عقیده‌اند که پیش از عصر ترجمه، مسلمانان از نظامهای سیاسی ساده برخوردار بوده‌اند و فقط با ورود ادبیات یونان و سیاست ایران به حوزه اسلامی است که ذهنیت عرب، با اندیشه‌های پیچیده و پرورده سیاسی آشنا شده است. بر این مدعا شاهد آورده‌اند که حتی نصوص منسوب به ارسطو و افلاطون، که بظاهر به وسیله ابن بطریق و ابن دایه ترجمه شده، در واقع تالیفات مستقلی است که تحت تأثیر فکر یونانی تحریر شده و بدانان منسوب شده است.^۴

در پاسخ به این گمان باید یادآور شد که مسلمانان در برخورد با دانشهای بشری، دو عکس‌العمل متفاوت از خرد نشان دادند: در علوم ریاضی و طبیعی بر ترجمه دقیق و محض پرداختند، اما در سایر علوم، که به نوعی با انسان و جامعه مربوط می‌شد، متن اصلی را چنان بر می‌گرداندند که با فضای فرهنگ اسلامی موافق افتد. به طور کلی، ترجمه متون سیاسی در میان مسلمانان سه مرحله متمایز را پشت سر گذاشته است: در مرحله نخست، هم محتوا و هم الفاظ دگرگون می‌شود تا با بنیانهای دینی هم‌رنگ و هم‌سو شود. برای مثال، در این دوره، کتاب «السیاسة» ارسطو بارها ترجمه شده، ولی هیچیک با متن اصلی برابری نمی‌کند، بلکه ترجمه بهانه‌ای است برای اندیشه ورزی و نظریه پردازی. در مرحله دوم، که از زمان محمدعلی پاشا و تأسیس دولت جدید در مصر آغاز می‌شود، هر چند ادبیات متن همچنان رنگ و روی دینی دارد، ولی مضمون و محتوا را از اندیشه‌های غربی می‌گیرد. از اینجاست که رفته رفته مرجعیت اسلامی جای خود را به مرجعیت اروپایی می‌دهد و انسان شرقی با هویت غربی به ظهور می‌رسد. اما مرحله سوم، مرحله ترجمه و نقل در محتوا و شکل - هر دو - است؛ به گونه‌ای که مترجم، مفاهیم و واژگان و تحلیل و دسته‌بندی را از زبان مبدأ، مستقیماً و بی هیچ تصرفی به زبان مقصد بر می‌گرداند. از آن زمان تاکنون، زبان علم سیاست در کشورهای اسلامی از زبان دین فاصله گرفته و اندیشه سیاسی به راهی دیگر رفته است.

کتابشناسی

آثار و منابع سیاسی را در یک نگاه کلی می توان به دو دسته تقسیم کرد: آثاری که مستقیماً و به صورت تخصصی به مباحث سیاسی می پردازند و آثاری که غیر مستقیم و در حاشیه به سیاست پرداخته اند. از آنجا که بخش اخیر، از دایره این کتابشناسی خارج است، فقط به محورهای کلی آن اشاره می شود:

الف- منابع غیر تخصصی

این دسته از مآخذ، گرچه مستقیماً به مسائل سیاسی اختصاص ندارد، اما اهمیت آن را به هیچ روی نباید دست کم گرفت. این منابع را می توان در نه محور گرد آورد:

۱- تفاسیر قرآن و شروح احادیث؛ البته خود قرآن و احادیث معتبر، منبع اصلی و معصوم برای هر تحقیق علمی هستند، اما تفاسیر و شروح احادیث که زمینه فهم قرآن و حدیث و ارتباط آن دو را با واقع تأمین می کنند، از منابع غیر مستقیم در علوم سیاسی به شمار می آید.

۲- کتابهای فقهی؛ خصوصاً ابوابی که بیشتر با اندیشه سیاسی پیوند دارد، نظیر: امر به معروف و نهی از منکر، جهاد و دفاع، خراج و...

۳- کتابهای اصول فقه؛ بریژه مباحثی همچون استحسان، مصالح مرسله، سدّ ذرایع و مقاصد و مراتب؛

۴- ابواب امامت در کتابهای علم کلام؛

۵- خطبه های ائمه اطهار- علیهم السلام- و خلفا و نیز نامه ها و سلوک علمی آنها؛

۶- دایرة المعارفهایی که در ضمن، به سیاست نیز پرداخته اند؛ برای مثال: صبح الاعشى (قلقشندی)، مؤلفات ابوحیان توحیدی، آداب الشرعیه (ابن مفلح)، الفنون (ابن عقیل) و ...؛

۷- کتابهای تاریخ؛ که خود شامل انواعی است:

- تاریخ عام؛ مثل: البدایه والنهایه، تاریخ طبری، تاریخ ابن اثیر و

- تاریخ سیاسی دولتها؛ مثل: الامامة والسیاسة (ابن قتیبه)، تاریخ الخلفاء

والمملوک (سیوطی)، خلاصة الذهب المسبوك (عبدالرحمن اربلی)، تاریخ الدول الاسلامیه (زینی

دحلان)، رقم الملل فی نظم الدول (ابن الخطیب)، المن بالامامة علی المستضعفین بان جعلهم

الله ائمة وجعلهم الوارثین (ابن صاحب الصلاة).

- تاریخ نظامهای سیاسی و حکام؛ مثل: التحفة الملوکیة فی الدولة التركيہ یا الروستین فی

اخبار الدولتين (تاریخ نورالدین محمود و صلاح الدین ایوبی)، تاریخ عمر بن الخطاب (ابن جوزی) و سیرة الملك الظاهر یا سیرة صلاح الدین (ابن شداد).

- تاریخ نهادهای سیاسی (بویژه نهاد وزارت)؛ که البته شمار منابعی از این نوع، فراوان است، مانند: اخبار الکتاب (داوود بن جراح)، الوزراء (محمد بن داود بن جراح)، الوزراء (نفظویه ابراهیم بن محمد) و

۸- ادبیات مردمی یا سیره های مردمی و سیره های علما و صالحین؛ این کتابها حرکت جامعه را اعم از علما و عموم مردم گزارش می کند و از رابطه حاکم و محکوم تصویری متوازن ارائه می کند.

۹- فرهنگ لغات و کتابهایی که به شرح و تعریف اصطلاحات می پردازند. این منابع، بیشتر از آن رو اهمیت دارد که میراث سیاسی با مفاهیم اصلی و اصیل آن درک شود و نه آنچه در دوران متأخر از طریق فرهنگ اروپا به آن الفاظ تحمیل شده است. از تالیفات مهم در این زمینه، می توان به: تعریف العلوم (ملا احمد شروانی)، کشاف اصطلاحات الفنون (تهانوی)، التعریفات (جرجانی)، اساس البلاغه (زمخشری)، الفروق فی اللغة (ابو هلال عسکری)، مفردات (اصفهانسی)، مفاتیح العلوم (خوارزمی)، الفروق و منع الترادف (حکیم ترمذی) و ... اشاره کرد.

ب- منابع تخصصی

چنانکه گفته شد، از ۳۰۷ عنوانی که در اینجا آمده ۱۰۵ اثر به طبع رسیده، ۱۲۷ اثر به صورت مخطوط است، که مؤلف موفق شده است محل نگهداری نسخه های آن را نشان دهد، و از ۷۵ اثر دیگر، نسخه ای نیافته است. در اینجا برای جلوگیری از تطویل فقط شناسنامه آثار مطبوع را، در پانوشت می آوریم. کتابهایی که با علامت (*) مشخص شده است در کتاب به نشانی نسخه های آن اشاره شده است. در کتاب مذکور، غالباً شرح حالی از مؤلفان آورده شده و گاه منابع نیز توصیف شده است؛ اما در اینجا ما به اطلاعات ضروری بسنده کرده ایم. ترتیب تاریخی این آثار نشان می دهد که ادبیات سیاسی در سراسر تاریخ اسلامی گسترده بوده است.

- عبد الحمید الکاتب (متوفی ۱۳۲ هـ)

۱. رسالة فی نصیحة ولی العهد^۵

۲. نصیحة الکتاب وما یلزم ان یكونوا علیه من الاخلاق و الاداب

- عبدالله بن مقفم (۱۰۹-۱۴۵ هـ)

۳. الدرّة التیمة و الجوهرة الثمينة^۶

۴ . رسالة الصحابة^۷

- محمد الاحول ؛ از اصحاب امام صادق(ع) است که شیعیان او را «مؤمن الطاق» و اهل سنت «شیطان الطاق» خوانده اند .

۵ . الامامة

۶ . الرد على المعتزلة فى امامة المفضول

- ابو يوسف (۱۱۳-۱۸۲هـ) ؛ از شاگردان ابو حنیفه بوده و منصب قضاوت بغداد را در دوران مهدی و هادی و هارون بر عهده داشت .

۷ . الخراج^۸

- هشام بن الحكم (متوفى ۱۹۹هـ) ؛ از شاگردان امام صادق(ع) است و از بزرگترین متکلمان شیعه .

۸ . اختلاف الناس فى الامامة

۹ . التدبير فى الامامة

- يحيى بن آدم القرشى (متوفى ۲۰۳هـ)

۱۰ . الخراج^۹

- طاهر الخزاعى (متوفى ۲۰۷هـ)

۱۱ . الوصية فى الآداب الدينية والسياسة الشرعية

- سهل بن هارون (متوفى ۲۱۵هـ)

۱۲ . تدبير الملك والسياسة

- عبد الملك الاصمعى (۱۲۲-۲۱۶هـ)

۱۳ . تقويم السياسة الملوكية والاخلاق اختيارية(*)

۱۴ . كتاب الخراج

- القاسم المعجلى (متوفى ۲۲۶هـ)

۱۵ . سياسة الملوك(*)

- شهاب الدين بن ابى ربيع (متوفى ۲۲۷هـ)

۱۶ . سياسة المالك فى تدبير الممالك^{۱۰}

- الحسين الكرايسى (متوفى ۲۴۵هـ)

۱۷ . الامامة

- علی بن مهزیار اهوازی (متوفی ۲۵۰هـ)؛ از یاران امام حسن عسکری و از دانشمندان بزرگ شیعه است.
- ۱۸ . ادب الشریعة و ادب السياسة (*)
- یعقوب الکندی (متوفی ۲۵۲هـ)
- ۱۹ . الرسالة الكبرى فی السياسة
- ۲۰ . رسالة فی السياسة العامة
- عمرو الجاحظ (۱۵۰-۲۵۵هـ)
- ۲۱ . التاج فی اخلاق الملوك^{۱۱}
- ۲۲ . العثمانیة^{۱۱}
- ۲۳ . استحقاق الامامة^{۱۳}
- ۲۴ . کتاب الحجاب^{۱۴}
- ۲۵ . تنبيه الملوك والمکاید (*)
- ۲۶ . اخلاق الملوك (*)
- ۲۷ . السلطان و اخلاق اهله^{۱۵}
- ۲۸ . ادب الملوك یا صحة الملوك (*)
- ۲۹ . کتاب القضاء والولاية^{۱۶}
- ۳۰ . مدح التجارة و ذم عمل السلطان^{۱۷}
- محمد الزیات (متوفی ۲۶۲هـ)
- ۳۱ . کتاب الامامة
- علی الطاطری (زنده در ۲۶۳هـ)
- ۳۲ . الامامة
- احمد بن سهل الاحول الكاتب (متوفی ۲۷۰هـ)
- ۳۳ . کتاب الخراج
- ابو عبدالله بن قتیبة الدینوری (۲۱۳-۲۷۶هـ)
- ۳۴ . کتاب السلطان^{۱۸}
- احمد طیفور (۲۰۴-۲۸۰هـ)
- ۳۵ . الملك الصالح والوزير المعین

مکتبہ نورمگز علوم اسلامی

نقد و نظر / سال دوم / شماره سوم و چهارم، ۳۹۶

۳۶. خیر الملک العادل فی تدبیر المملكة والسیاسة
- ابراهیم الثقفی (متوفی ۲۸۳هـ)، وی نخست در مذهب شافعی بوده، سپس به زیدیه گراییده
و سرانجام مذهب امامیه اثنی عشریه را پذیرفته است.
۳۷. کتاب الامامة
۳۸. کتاب الشوری
- احمد بن الطیب السرخسی (متوفی ۲۸۶هـ)
۳۹. کتاب السیاسة
۴۰. الحسبة الكبرى
۴۱. الحسبة الصغری
- یحیی بن الحسین الهادی الی الحق (۲۴۵-۲۹۸هـ)؛ وی پایه گذار امامت زیدیه در یمن است.
۴۲. مسالة فی الامامة(*)
۴۳. فی تثبیت الامامة(*)
- عبداللّه الخزاعی (متوفی ۳۰۰هـ)
۴۴. رسالة فی السیاسة الملوکیة
- عبداللّه بن شرشیر (متوفی ۳۰۳هـ)
۴۵. مسائل الامامة^{۱۹}
- الحسن الطرطوشی (۲۳۰-۳۰۴هـ)؛ وی از نوادگان امام زین العابدین(ع) و از حاکمان دولت
علوی در طبرستان است.
۴۶. الامامة
۴۷. الاحتساب(*)
- محمد الواسطی (متوفی ۳۰۶هـ)
۴۸. الامامة(*)
- الحسین الحلّاج (متوفی ۳۰۹هـ)
۴۹. السیاسة والخلفاء والامراء
- علی بن الماشطة (زنده در ۳۱۰هـ)
۵۰. کتاب الخراج

- احمد بن سليمان بن بشار الكاتب (متوفى ۳۱۲هـ)
۵۱. كتاب الخراج
- قدامة بن جعفر (زنده در ۳۲۰هـ)
۵۲. الخراج وصناعة الكتابة^{۲۰}
- الشلمغاني (متوفى ۳۲۲هـ)؛ وی نخست امامی مذهب بود ولی بعدها بدعت آورد و ادعای حلول خدا در خود کرد و به دست الراضی بالله کشته شد.
۵۳. كتاب الامامة
- احمد البلخي (۲۳۵-۳۲۲هـ)
۵۴. السياسة الصغيرة
۵۵. السياسة الكبيرة
- ابوالحسن الاشعري (۲۷۰-۳۳۰هـ)
۵۶. كتاب الامامة
- احمد بن عقدة الكوفي (۲۴۹-۳۳۲هـ)
۵۷. كتاب الشورى
- علي بن الجراح (۲۴۵-۳۳۴هـ)
۵۸. الكتاب وسياسة المملكة وتبيرة الخلفاء
- احمد بن الداية (متوفى ۳۳۴هـ)
۵۹. سياسة الامراء و ولاية الجنود المتضمن ثلاثة عهود^{۲۱}
- این دایه این کتاب را در بیان اهمیت فلسفه سیاسی یونان و در برابر کسانی که معتقدند ایران در سیاست بر یونانیان برتر بوده، به تحریر درآورده است.
- ابونصر الفارابی (۲۶۰-۳۳۹هـ)
۶۰. السياسة^{۲۲}
۶۱. السياسة المدینه^{۲۳}
۶۲. تحصيل السعادة^{۲۴}
۶۳. آراء اهل مدينة الفاضلة^{۲۵}

- محمد بن عبدالله ابوبكر البرذعي (متوفى ٣٤٠هـ)؛ وى از فرقة خوارج است .
- ٦٤ . كتاب الامامة
- ٦٥ . نقض كتاب الراوندى فى الامامة
- محمد غلام ثعلب (٢٦١-٣٤٥هـ)
- ٦٦ . كتاب الشورى
- اخوان الصفا و خلان الوفاء (قرن چهارم هجرى)
- ٦٧ . سر الاسرار لتأسيس السياسة وترتيب الرياسة^{٢٦}
- ابوالقاسم البغدادي (متوفى ٣٤٥هـ)
- ٦٨ . الخراج
- محمد الكندي (٢٨٣-٣٥٠هـ)
- ٦٩ . كتاب الولاية والقضاة
- عبدالعزيز بن حاجب النعمان (متوفى ٣٥١هـ)
- ٧٠ . انس ذوى الفضل فى الولاية والعزل
- على الفراء (متوفى ٣٥٢هـ)
- ٧١ . محاسن الملوك(*)
- ابراهيم القلانسي (متوفى ٣٥٩هـ)
- ٧٢ . الامامة
- محمد القمي
- ٧٣ . الرسالة فى عمل السلطان
- اسحق بن شريح (٣٠٠-٣٧٧هـ)
- ٧٤ . كتاب الخراج
- ابن بابويه القمي (٣٠٦-٣٨١هـ)؛ وى معروف به شيخ صدوق و از اعيان طائفة اماميه است .
- ٧٥ . الامامة والتبصرة فى الخيرة^{٢٧}
- ٧٦ . كتاب السلطان
- ٧٧ . كتاب الشورى

- صاحب بن عبّاد (۳۲۶-۳۸۵هـ)
۷۸ . کتاب الوزارة
۷۹ . کتاب الامامة (*)
- محمد القزاز (۳۴۲-۴۱۲هـ)
۸۰ . ادب السلطان
- الحسين المغربي (۳۷۰-۴۱۸هـ)
۸۱ . السياسة^{۲۸}
- محمد الاسكافي (متوفى ۴۲۰هـ)
۸۲ . لطف التدبير فى سياسة الملك (*)
- احمد بن مسكويه (متوفى ۴۲۱هـ)
۸۳ . رسالة فى ماهية العدل^{۲۹}
- يحيى الناطق بالحق (متوفى ۴۲۴هـ)؛ از امامان زيديه است .
۸۴ . الدعامة فى تثبيت الامامة (*)
- ابن سينا (۳۷۰-۴۲۸هـ)
۸۵ . رسالة فى السياسة^{۳۰}
- عبدالملك الثعالبي (۳۵۰-۴۲۹هـ)
۸۶ . تحفة الوزراء^{۳۱}
۸۷ . آداب الملوك^{۳۲}
- ابونعيم الاصفهاني (۳۳۶-۴۳۰هـ)
۸۸ . كتاب الامامة والرد على الرافضة (*)
- عبدالمجيد الاخشيدى (زنده در ۴۳۵هـ)
۸۹ . المحبوك بالطريق المسلوك فيما يصنع الملوك
- محمد بن على بن طيب البصرى (متوفى ۴۳۶هـ)
۹۰ . كتاب الامامة
- على المرتضى (۳۵۵-۴۳۶هـ)؛ معروف به سيد مرتضى و علم الهدى از بزرگان طائفه اماميه است .
۹۱ . مسألة فى العمل مع السلطان^{۳۳}

- الحسن بن علی الاهوازی (۳۶۲-۴۴۶هـ)
۹۲ . الفوائد والقلائد: فوائد السلوك فيما يحتاج اليه الملوك(*)
- ابوالعلاء المعری (۳۶۳-۴۴۹هـ)
۹۳ . السجع السلطانی فی مخاطبات الملوك
- ابوالحسن الماوردی (۳۶۴-۴۵۰هـ)
۹۴ . الاحكام السلطانية^{۳۴}
۹۵ . قوانين الوزارة وسياسة الملك^{۳۵}
۹۶ . نصيحه الملوك^{۳۶}
۹۷ . تسهيل النظر وتعجيل الظفر فی اخلاق الملک وسياسة الملک^{۳۷}
۹۸ . الحسبة(*)
- ابن حزم الاندلسی (۳۸۴-۴۵۶هـ)
۹۹ . كتاب السياسة
این کتاب تأثیر مهمی بر ادبیات سیاسی در مغرب اسلامی برجای گذاشته ولی متأسفانه تاکنون نسخه ای از آن را نیافته اند. دکتر ابراهیم الکنانی نقلهایی را که در «الشهب اللامعه» و «بدائع السلک» ذکر شده گردآورده است.
- ابویعلی الفراء (۳۸۰-۴۵۸هـ)
۱۰۰ . الاحكام السلطانية^{۳۸}
۱۰۱ . الامامة(*)
- امام الحرمین الجوینی (۴۱۹-۴۲۸هـ)
۱۰۲ . غیث الامم فی التیث الظلم^{۳۹}
- نظام الملک الطوسی (۴۰۸-۴۸۵هـ)
۱۰۳ . سیاست نامه^{۴۰}
- محمد الحمیدی (۴۲۰-۴۸۸هـ)
۱۰۴ . الذهب المسبوك فی وعظ الملوك^{۴۱}
- الحسن المرادی (زنده در ۴۸۷هـ)
۱۰۵ . كتاب السياسة او الاشارة فی تدبیر الامارة^{۴۲}

- ... ابن على بن عبدالعزيز بن حاجب النعمان (اواخر قرن پنجم هجرى)
 ١٠٦ . علم الوزارة(*)
 - ابو حامد الفزالي (٤٥٠-٥٠٥هـ)
 ١٠٧ . التبر المسبوك فى نصيحة الملوك^{٢٣}
 ١٠٨ . سر العالمين وكشف ما فى الدارين^{٢٤}
 ١٠٩ . فضايح الباطنيہ وفضائل المستظهريه^{٢٥}
 - احمد بن الصفي الميموني (متوفى ٥٠٥هـ)
 ١١٠ . التبر المسبوك فى صفات الملوك(*)
 - محمد بن اللبانه (متوفى ٥٠٧هـ)
 ١١١ . نظم السلوك فى آداب الملوك(*)
 - الطرطوشي (٤٥١-٥٢٠هـ)
 ١١٢ . سراج الملوك^{٢٦}
 - ابو الحسن على بن محمد الاهوازي الحنفي (زنده در ٥٤٢هـ)
 ١١٣ . التبر المنسبك فى تدبير الملك او تهذيب الرياسة او ترتيب السياسة^{٢٧}
 - عدنان العين زربي (متوفى ٥٤٨هـ)
 ١١٤ . رسالة فى السياسة(*)
 - احمد بن عبدالله بن عبدالرؤف الاندلسي (اواخر قرن پنجم و اوائل قرن ششم هجرى)
 ١١٥ . رسالة فى آداب الحسبة والمحاسب^{٢٨}
 - محمد بن احمد بن عبدون التجيبي الاندلسي الاشبيلي (اواخر قرن پنجم و اوائل قرن ششم)
 ١١٦ . رسالة فى القضاء والحسبه^{٢٩}
 - ابو عبدالله محمد بن ابى محمد السقطي المالقي الاندلسي (اواخر قرن پنجم و اوائل قرن ششم)
 ١١٧ . آداب الحسبة^{٥٠}
 - ابن حمدون (٤٩٥-٥٦٢هـ)
 ١١٨ . التذكرة الحمدونية^{٥١}
 - ابن الظفر الصقلي (متوفى ٥٦٧هـ)
 ١١٩ . سلوان المطاع فى عدوان الطباع(*)

- عبدالله المالقي (متوفى ٥٧٤هـ)

١٢٠ . انجم السياسة(*)

قصيده اى است با ٩٩ بيت كه به شكل الفيه ابن مالك سروده شده و در آن مبادئ و آداب سياست به نظم درآمده است . محمد بن عبدالله (زنده در ١٢٠٥هـ) آن را در كتابش «المواهب الربانيّة في شرح قصيدة السياسة السلطانية» شرح كرده است .

- ابن جوزى (٥١٠-٥٩٧هـ)

١٢١ . الشفاء في مواظب الملوك والخلفاء^{٥٢}

- شيث (شبيب) بن الحاج (٥١٠-٥٩٨هـ)

١٢٢ . تهذيب ذهن الداعي في اصلاح الرعية والراعى

١٢٣ . لطائف السياسة في احكام الرياسة

- بدل بن اسماعيل التبريزى (زنده در ٦٠١هـ)

١٢٤ . النصيحة للراعى والراعية(*)

- احمد الذهبى الاندلسى (٥٥٤-٦٠١هـ)

١٢٥ . حسن العبارة في فضل الخلافة والامارة

- اسعد بن ممانى (٥٤٤-٦٠٦هـ)

١٢٦ . قوانين الدواوين^{٥٣}

- على بن ظافر بن الحسين الازدى (٥٦٥-٦١٣هـ)

١٢٧ . اساس السياسة

- يعقوب المنجيقى (٥٥٤-٦٢٦هـ)

١٢٨ . عمدة السالك في سياسة الممالك

- القلمى (متولّد ٦٣٠هـ)

١٢٩ . تهذيب الرياسة وترتيب السياسة^{٥٤}

- على بن الاثير (٥٥٥-٦٣٠هـ)

١٣٠ . آداب السياسة

- جمال الدين بن ابى حجة (قرن هفتم هجرى)

١٣١ . رعاية الرعية(*)

- عبدالله بن حمديه
 ١٣٢ . السياسة الملوكيه
 - ابن الحاج الاشبيلى (متوفى ٦٤٧هـ)
 ١٣٣ . الامامة
- محمد بن طلحة القرشى (٥٨٢-٦٥٢هـ)
 ١٣٤ . العقد الفريد للملك السعيد^{٥٥}
 - سبط بن الجوزى (٥٨٢-٦٥٤هـ)
 ١٣٥ . المجلس الصالح والانىس الناصح^{٥٦}
 - عبدالله بن ابى النجم (متوفى ٦٥٦هـ)
 ١٣٦ . الحسبة والدور ما يختص به الامام وغيره من الامور (*)
 - عثمان بن ابراهيم النابلسى (متوفى ٦٦٠هـ)؛ وى از امراء دولت ايوبى است .
 ١٣٧ . لمع القوانين المضية فى دواوين الديار المصرية^{٥٧}
 - الخواجة نصيرالدين الطوسى (متوفى ٦٧٢هـ)
 ١٣٨ . الامامة (*)
 - محمد بن منصور الحداد الموصلى (زنده در ٦٧٣هـ)
 ١٣٩ . الجوهر النفيس فى سياسة الرئيس^{٥٨}
 - المبارك بن خليل الخازندار البدرى الموصلى (زنده در ٦٨٢هـ)
 ١٤٠ . آداب السياسة بالعدل وتبيين الصديق الكريم المهذب بالفضل من الاحق اللثيم المكذب النذل (*)
 - محمد بن محمد بن محمد الخطيب (زنده در ٦٨٣هـ)
 ١٤١ . فسطاط العدالة فى قواعد السلطنة
 - المظفر العمر (متوفى ٦٨٨هـ)
 ١٤٢ . تبصرة الملوك وتذكرة السلاطين فى التحذير من اعوان الشياطين
 - عمر بن محمد بن عوض السنامى (الشامى) (متوفى ٦٩٦هـ)
 ١٤٣ . نصاب الاحتساب (*)
 - ابن الطقطقى (٦٦٠-٧٠٩هـ)
 ١٤٤ . الفخرى فى الآداب السلطانية^{٥٩}

- الحسن بن عبدالله العباس (زنده قبل از ۷۱۶هـ)

۱۴۵ . آثار الاول في ترتيب الدول^{۶۰}

- ابن الرفعة المصري (۶۴۵-۷۱۰هـ)

۱۴۶ . بهجة الوزراء (*)

۱۴۷ . الرتبة في الحسبة (*)

- ابن تيمية (۶۶۱-۷۲۸هـ)

۱۴۸ . السياسة الشرعية في اصلاح الراعى والرعية^{۶۱}

۱۴۹ . الحسبة^{۶۲}

۱۵۰ . الامر بالمعروف والنهي عن المنكر^{۶۳}

- ابن الاخوة القرشي

۱۵۱ . معالم القربه في احكام الحسبة^{۶۴}

- احمد بن محمود الجبلى الاصفيدى (زنده در ۷۲۹هـ)

۱۵۲ . منهاج الوزراء في النصيحة (*)

- بدرالدين بن جماعة (۶۳۵-۷۳۳هـ)

۱۵۳ . تحرير الاحكام في تدبير اهل الاسلام^{۶۵}

- ابن سيد الناس (۶۷۱-۷۳۴هـ)

۱۵۴ . السيل المبين في حكم صلة الأمراء والسلاطين (*)

- يوسف المغربي (الغربي) المدنى (متوفى ۷۴۳هـ)

۱۵۵ . رسالة في فضل العلماء وحقوق الملوك (*)

- ابو عبدالله شمس الدين محمد الذهبي (۶۷۳-۷۴۸هـ)

۱۵۶ . رسالة في الامامة العظمى (*)

- ابو عبدالله محمد السلمى (۶۷۲-۷۵۰هـ)

۱۵۷ . طاعة السلطان واغاثة اللهفان (*)

- ابن هذيل الاندلسى (قرن هشتم هجرى)

۱۵۸ . عين الادب والسياسة و زين الحسب والرياسة^{۶۶}

- ابن قيم الجوزية (٦٩١-٧٥١هـ)
- ١٥٩ . الطرق الحكمية فى السياسة الشرعية^{٦٧}
- الطرطوسى (٧٢٠-٧٥٨هـ)
- ١٦٠ . تحفة الترك فيما يجب ان يعمل به فى الملك^{٦٨}
- محمد بن نباتة (٦٨٦-٧٦٨هـ)
- ١٦١ . سلوك دول الملوك(*)
- ١٦٢ . كتاب تدبير الدول(*)
- عبدالوهاب السبكى (٧٢٧-٧٧١هـ)
- ١٦٣ . معيد النعم ومبيد النقم^{٦٩}
- محمد بن محمد بن عبدالكريم بن رضوان بن عبدالعزيز البعلبى (متوفى ٧٧٤هـ)
- ١٦٤ . حسن السلوك فى سياسة الملوك(*)
- مجهول (نام نويسنده يافت نشد)
- ١٦٥ . قانون السياسة ودستور الرياسة^{٧٠}
- عبدالرحمن بن نصر بن عبدالله الشيزرى الطبرى (متوفى ٧٧٤هـ)
- ١٦٦ . المنهج المسلوك فى سياسة الملوك^{٧١}
- ١٦٧ . نهاية الرقة فى طلب الحسنة^{٧٢}
- لسان الدين بن الخطيب (٧١٣-٧٧٦هـ)
- ١٦٨ . الاشارة الى الادب الوزارة^{٧٣}
- ١٦٩ . رسالة فى السياسة يا مقامه فى السياسة يا رسالة فى غرض السياسة(*)
- ١٧٠ . كتاب بستان الدول(*)
- ١٧١ . تخصيص الرياسة بتلخيص السياسة(*)
- گاه آن را «ارجوزة فى السياسة المدينة» يا «رجز فى السياسة» خوانده اند . ششصد بيت شعراست
كه سياست را به عنوان فرعى از علم قديم (فلسفه) مطرح مى كند .
- ١٧٢ . رسالة فى احوال حدقه الدولة(*)
- ابن رضوان المالقى
- ١٧٣ . الشهب اللامعه فى السياسة النافعة^{٧٤}

- محمد بن منکلی (متوفی ۷۸۴هـ)؛ وی منصب «نقابة الجيش» را در دولت ممالیک مصر بر عهده داشته است و در سیاست جنگ، کتابهای متعددی نوشته که به طبع رسیده است (ر.ک: متن کتاب، ص ۱۷۷).

۱۷۴ . العقد السلوک فیما یلزم جلیس الملوک (*)

- موسی بن یوسف فیما یلزم جلیس الملوک

۱۷۵ . واسطة السلوک فی سياسة الملوک^{۷۵}

- مجهول (زنده در ۷۹۵هـ)

۱۷۶ . محاسن الملوک و ما یجب ان یتبع فی خدمتهم من الأداب (*)

- محمد بن احمد بن بسام المحتسب (متوفی قبل از پایان قرن هشتم)

۱۷۷ . نهاية الرتبة فی طلب الحسبة^{۷۶}

- عبدالرحمن بن خلدون (۷۳۲-۸۰۸هـ)

۱۷۸ . مقدمة ابن خلدون^{۷۷}

- القلقشندی (۷۵۶-۸۲۱هـ)؛ کتاب «صبح الاعشی» که در منابع غیر تخصصی معرفی کردیم، از اوست.

۱۷۹ . مائز الانافة فی معالم الخلافة^{۷۸}

- محمد الناشری (۷۳۳-۸۲۱هـ) مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

۱۸۰ . النصایح الایمانیه لذوی الولايات السلطانية

- ابوبکر الحصنی (۷۵۲-۸۲۹هـ)

۱۸۱ . رسالة الامامة (*)

- احمد المهدی (۷۵۵-۸۴۰هـ)؛ نسب او به علی بن ابیطالب می رسد و از بزرگان زیدیة یمن است.

۱۸۲ . کتاب الامامة (*)

- محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن میکائیل الخیرمیتی (زنده در ۸۴۵هـ)

۱۸۳ . الدرة الغراء فی نصیحة السلاطین والقضاء والوزراء (*)

- ابن حجر العسقلانی (زنده در ۸۲۵هـ)

۱۸۴ . رسالة فی مسالة شراء السلطان لارض من بین المال لنفسه (*)

- محمد بن محمد بن خليل الاسدي (زنده در ۸۴۵هـ)
- ۱۸۵ . التيسير والاعتبار والتحرير والاختبار فيما يجب من حسن التصرف والاختيار في شئون الممالیک الاسلاميه^{۷۹}
- ۱۸۶ . لوامع الانوار و مطالع الاسرار في النصيحة التامة لمصالح الخاصة والعامه
- ۱۸۷ . النصيحة الكلية في كل ما يتعلق بمصالح الراعي والرعية
- ۱۸۸ . الاشارات العلية فيما يوجب الخلل والفساد والصلاح في احوال الرعية
- ابن عريشاه (۷۹۱-۸۵۴)
- ۱۸۹ . فاكهة الخلفاء ومفاكهة الظرفاء^{۸۰}
این کتاب به سبک کلیله و دمنه تحریر شده و مباحث سیاسی از زبان حیوانات مطرح می شود.
- علی بن احمد بن محمد شیرازی (۷۸۸-۸۶۱هـ)
- ۱۹۰ . تحفة الملوك والسلاطين في الاخلاق والسلطنة والوزارة(*)
- صالح البلقيني (۷۹۱-۸۶۷هـ)
- ۱۹۱ . ايضاح البرهان في الثناء على السلطان(*)
- عمر بن موسى بن محمد الرجراحي (متوفى ۸۶۸هـ)
- ۱۹۲ . رسالة في السلطنة و ما للسلاطين و ما عليهم(*)
- خليل بن شاهين (۸۱۳-۸۷۳هـ)
- ۱۹۳ . زبدة كشف الممالك و بيان الطرق و السالك^{۸۱}
- احمد المحمدي الاشرفي (متوفى ۸۷۵هـ)
- ۱۹۴ . البرهان في فضل السلطان(*)
۱۹۵ . منهج السلوك في سيرة الملوك(*)
- طوغان شيخ المحمدي (زنده در ۸۷۸هـ)
- ۱۹۶ . المقدمة السلطانية في السياسة الشرعية(*)
- مجهول
- ۱۹۷ . التبر المسبوك في نصيحة الملوك(*)
- محمد الكافيحي (۷۸۸-۸۷۹هـ)
- ۱۹۸ . سيف الملوك والحكام المرشد لهم الى سبيل الحق والاحكام(*)

- على القلصادى (٨١٥-٨٩١هـ)
١٩٩ . النصيحة فى السياسة العامة والخاصة
- محمد المصرى (متوفى ٨٩٣هـ)
٢٠٠ . بذل النصايح الشرعيه فيما على السلطان و ولاية الامور وساير الرعية(*)
- محمد بن الازرق (متوفى ٨٩٦هـ)
٢٠١ . بدايع السلك فى طبايح الملك^{٨٢}
- عزالدين الهادى الى الحق (٨٤٥-٩٠٠هـ)
٢٠٢ . رساله غراء فى بيان احكام مثبت الامامة ونافيها(*)
- مجهول
٢٠٣ . آداب الملوك^{٨٣}
- مجهول
٢٠٤ . تذكرة الملوك فى احسن السلوك(*)
- يوسف المبرّد (٨٤٠-٩٠٩هـ)
٢٠٥ . ايضاح طرق الاستقامة فى بيان احكام الولاية والامامة(*)
٢٠٦ . الكياسة فى السياسة(*)
- محمد المفيلى (متوفى ٩٠٩هـ) *محقق كتاب مستور علوم اسلامى*
٢٠٧ . تاج الدين فيما يجب على الملوك والاسلاطين^{٨٤}
- جلال الدين سيوطى (٨٤٩-٩١١هـ)
٢٠٨ . الرسالة الناصرية فى اطاعة السلطان(*)
٢٠٩ . مارواه الاساطين فى عدم المجيئ الى السلاطين(*)
٢١٠ . قدح الدراسة فى منهاج السياسة(*)
٢١١ . الرتبة المنيفة فى فضل السلطنة الشريفة(*)
٢١٢ . الرسالة السلطانية(*)
٢١٣ . رساله الى ملوك التكرور (منطقة غرب افريقيا)(*)
٢١٤ . آداب الملوك

- السمهري (٨٤٤-٩١١هـ)
- ٢١٥ . اللؤلؤ المثور في نصيحة ولاية الامور (*)
- مجهول
- ٢١٦ . الطريق المسلوك في سياسة الملوك (*)
- ابوالفضل محمد بن اعرج (متوفى ٩٢٥هـ)
- ٢١٧ . تحرير السلوك في تدبير الملوك ٨٥
- احمد الجيعان (متوفى ٩٣٠هـ)
- ٢١٨ . قوانين الدواوين (*)
- على علوان الحموي (٨٧٣-٩٣٦هـ)
- ٢١٩ . النصايح الشريفة والمواعظ الظرفية في موعدة السلطان والخليفة (*)
- احمد بن كمال پاشا (متوفى ٩٤٠هـ)
- ٢٢٠ . السياسة الشرعية (*)
- ٢٢١ . خلاص الامة في معرفة الائمة (*)
- على الشيرازي (متوفى ٩٤٥هـ)
- ٢٢٢ . دستور الوزراء (*)
- ٢٢٣ . مختصر التبر المسبوك في نصايح الملوك (*)
- محمد اليسيني (متوفى ٩٥٩هـ)
- ٢٢٤ . حقوق السلطان على الرعية وحقوقهم عليه (*)
- ابراهيم بن الحنبلي (٨٧٧-٩٥٩هـ)
- ٢٢٥ . مصايح ارباب السياسة ومفاتيح ابواب الكياسة .
- اين كتاب شرح بر آداب السياسة عز الدين بن الاثير (متوفى ٦٣٠هـ) است .
- على بن عراق الكتاني (٩٠٧-٩٦٢هـ)
- ٢٢٦ . نهج السلوك الى معرفة سيرة الخلفاء والملوك (*)
- زين الدين بن نجيم الحنفي (متوفى ٩٧٠هـ)
- ٢٢٧ . السياسة الشرعية (*)

- احمد بن حجر (۹۰۹-۹۷۳هـ)
- ۲۲۸ . تحرير المواعظ والنصائح لارباب الولايات والمصالح (*)
- صالح الخزرجي (متوفى ۹۷۵هـ)
- ۲۲۹ . جواهر العقد الفريد وبغية الملك السعيد (*)
- على المتقى (۸۸۵-۹۷۵هـ)؛ وى فقيه و محدث مشهور صاحب كتاب معروف «كنز العمال» است .
- ۲۳۰ . الرتبة الفاخرة فى نسايب الملوك
- ددة جونكى (متوفى ۹۷۵هـ)
- ۲۳۱ . السياسة الشرعية (*)
- ولى الله الحائرى (زنده در ۹۸۱هـ)
- ۲۳۲ . تحفة الملوك فى الزهد واحوال الملوك الماضين وحسن العدل والحكم وقبح الظلم (*)
- محمد بن بالى التركى (متوفى ۹۸۶هـ)
- ۲۳۳ . تحفة الولاة والامراء والاكابر فى اساس السياسات الدينية والدينية والادب الفاخر (*)
- مجهول (زنده در ۹۸۶هـ)
- ۲۳۴ . شروط الامامة وسياسة المملكة (*)
- مصطفى على الكليولى (متوفى ۱۰۰۹هـ)
- ۲۳۵ . نصيحة السلاطين (*)
- ۲۳۶ . الجواهر المضىة فى الاحكام السلطانية (*)
- مرعى الكرمى (متوفى ۱۰۳۳هـ)
- ۲۳۷ . المسرة والبشارة فى فضل السلطنة والوزارة
- على الأيدىنى (زنده در ۱۰۴۲هـ)
- ۲۳۸ . مسلك السلاطين والملوك وتحفة الملوك فى السلوك (*)
- ابوالحسن على الغزالى القادرى الشاذلى المحمدى (زنده در ۱۰۴۳هـ)
- ۲۳۹ . تحرير السلوك فى تدبير الملوك (*)
- حسن الشرنبلالى (۹۹۴-۱۰۶۹هـ)
- ۲۴۰ . الاحاديث المنقبة فى فضل السلطنة الشريفة (*)

- احمد الصنعانی (متوفی در حدود ۱۰۸۰هـ)
- ۲۴۱ . الغصون المیاسة الیانه بأدلة احکام السیاسة(*)
- کتاب بسیار مهمی در تاریخ اندیشه سیاسی اسلامی است که با ایجاد ارتباط میان علم اصول فقه و علم سیاست، روش جدیدی در مباحث سیاسی مطرح می‌سازد.
- ابوالیسر علی بن عبدالرحیم (متوفی ۱۰۸۲هـ)؛ وی مفتی شهر بلگراد در یوگوسلاوی (صربستان) بوده است.
- ۲۴۲ . التبر المسبوك فی نصیحة الاخیار والملوك(*)
- الحسن الیمنی (۱۰۴۱-۱۰۸۱هـ)
- ۲۴۳ . برائة الذمه فی نصیحة الائمة(*)
- محمد السوسی (۱۰۰۷-۱۵۹۷هـ)
- ۲۴۴ . الاشارة الناصحة لمن طلب الولاية بالنیة الصالحة(*)
- عبدالقادر الفاسی (۱۰۰۷-۱۰۹۱هـ)
- ۲۴۵ . الامامة العظمی(*)
- احمد المجیلدی (متوفی ۱۰۹۴هـ)
- ۲۴۶ . التیسیر فی احکام التسمیر^{۸۶}
- احمد الفرقاوی (متوفی ۱۱۰۱هـ)
- ۲۴۷ . حسن السلوك فی معرفة آداب الملک والملوك(*)
- جادالله الغنیمی الفیومی (زنده در ۱۱۰۱هـ)
- ۲۴۸ . الدر النضیر فی آداب الوزير^{۸۷}
- الحسن الیوسی (۱۰۴۰-۱۱۰۲هـ)
- ۲۴۹ . الرسالة الصغری^{۸۸}
- سلیمان البحرانی (۱۰۷۵-۱۱۲۱هـ)؛ وی از علمای شیعه امامیه است.
- ۲۵۰ . الامامة(*)
- احمد الکواکبی (۱۰۵۴-۱۱۲۴هـ)
- ۲۵۱ . کتاب فیما یتعلق بالملک والوزیر والعلماء من الامور الشرعیة(*)
- احمد الولالی (متوفی ۱۱۲۸هـ)
- ۲۵۲ . نصیحة الصفاء فی قواعد الخلفاء(*)

- احمد عثمان زاده (متوفى ۱۱۳۶هـ)
۲۵۳ . ثمار الاسماء فى نصاب الملوك (*)
- محمد دده افندى (متوفى ۱۱۴۶هـ)
۲۵۴ . السياسة الشرعية (*)
- محمد بن كنان (۱۰۷۴-۱۱۵۳هـ)
۲۵۵ . حدائق الياسمين فى مصطلح قوانين الخلفاء والسلاطين (*)
- شاه ولى الله دهلوى (متوفى ۱۱۸۰هـ)
۲۵۶ . حجة الله البالغة^{۸۹}
- الامير الصنعانى (۱۰۹۹-۱۱۸۲هـ)
۲۵۷ . الحراسة من مخالفة المشروع من السياسة
- احمد الدمهورى (۱۱۰۱-۱۱۹۲هـ)
۲۵۸ . التفع الغزير فى صلاح السلطان والوزير (*)
۲۵۹ . نهج السلوك الى نصيحة الملوك فيما تفضل به البارى على السلطان والوزير وماوجب
عليهما للرعية من الحفظ وحسن التدبير
- محمد اسعدزاده (متوفى ۱۲۰۴هـ)
۲۶۰ . فصول الآراء فى شان الملوك والوزراء
- المظهر الصنعانى (۱۱۳۲-۱۲۰۷هـ)
۲۶۱ . اليسير المعجل والعقد المكمل فى نصاب الخلفاء والملوك ثم الامثل فالامثل
- عمر بن عثمان بن العباس الكرسيفى (متوفى ۱۲۱۴هـ)
۲۶۲ . رسالة فى الحسبة^{۹۰}
- محمد بيرم (۱۱۳۰-۱۲۱۴هـ)
۲۶۳ . رسالة فى السياسة الشرعية^{۹۱}
- ابوالقاسم الزيانى (۱۱۴۷-۱۲۴۷هـ)
۲۶۴ . رسالة السلوك فيما يجب على الملوك (*)
- عبدالوهاب ياسينى
۲۶۵ . خلاصة البرهان فى اطاعة السلطان (*)

- الشوکانی (۱۱۷۳-۱۲۵۰هـ)
۲۶۶ . الدواء العاجل لدفع العدو الصائل (*)
۲۶۷ . رسالة الاتصال بالسلطين
۲۶۸ . القول الصادق فی حکم الامام الفاسق
۲۶۹ . العقد الثمين فی اثبات وصاية امير المؤمنين
- حسن المطار (۱۱۸۰-۱۲۵۰هـ)
۲۷۰ . رسالة فی تحقیق الخلافة الاسلامیة (*)
- محمد الكردودی (۱۲۱۷-۱۲۶۸هـ)
۲۷۱ . كشف الغمة بیان ان حرب النظام حق علی هذه الامة (*)
- محمد الاکوسی (۱۲۱۷-۱۲۷۰هـ)
۲۷۲ . التبيان شرح البرهان فی اطاعة السلطان (*)
- احمد الاستانبولی (متوفی ۱۲۸۱هـ)
۲۷۳ . تحفة اهل الزمان من احاديث فی بیان فضل السلطنة (*)
- رفاعة الطهطاوی (۱۲۱۶-۱۲۹۰هـ)
۲۷۴ . الدولة الاسلامیة ، نظامها وعمالها^{۹۲}
این کتاب از نخستین نوشته های اسلامی است که تحت تأثیر سیاست اروپایی جدید نوشته شده است .
- احمد بن ابی الضیاف (۱۲۱۹-۱۲۹۱هـ)
۲۷۵ . اتحاف اهل الزمان باخبار ملوک تونس وعهد الامان^{۹۳}
- محمد بیرم الخامس (زنده در ۱۲۹۸هـ)
۲۷۶ . ملاحظات سیاسیة عن التنظيمات اللازمة للدولة العلیة^{۹۴}
در این کتاب، مؤلف بویژه بر خطر اخذ و اقتباس از دولتهای اروپایی تأکید می کند و بر اساس نظریه شورا، اهمیت مجلس نمایندگان و اعیان را یادآور می شود .
- محمد بن علی بن حسن معروف به صدیق خان (متوفی ۱۳۰۷هـ)
۲۷۷ . الكرامة فی تبیان مقاصد الامامة^{۹۵}
- خیرالدین التونسي (۱۲۲۵-۱۳۰۸هـ)
۲۷۸ . اقوم المسالك فی معرفة احوال اهل الممالک^{۹۶}

- ابراهيم رحمی (متوفى ۱۳۱۲هـ)
۲۷۹ . واسطه السلوك فى سياسة الملوك
- حسن الطويرانى (۱۲۶۶-۱۳۱۵هـ)
۲۸۰ . عصمة الاسلام فى وجوب الامام (*)
- محمد خيامى الحجاجى الحسينى (زنده در ۱۳۱۶هـ)
۲۸۱ . رسالة الراعى والرعية^{۹۷}
- بركت زاده (۱۲۶۰-۱۳۱۸هـ)
۲۸۲ . السياسة الشرعية وحقوق الراعى وسعادة الرعية^{۹۸}
- عبدالرحمن كواكبي (۱۲۷۱-۱۳۲۰هـ)
۲۸۳ . ام القرى^{۹۹}
۲۸۴ . طبایع الاستبداد ومصارع الاستعباد^{۱۰۰}
- مصطفى المصرى الاباضى (زنده در ۱۳۲۱هـ)
۲۸۵ . الهدية الاولى الاسلامية للملوك والامراء فى الداء والدواء^{۱۰۱}
- محمد العياشى (متوفى ۱۳۲۴هـ)
۲۸۶ . اوضح المسالك فى سياسة الممالك
- على بن محمد ابو الحسن السوسى السملالى (متوفى ۱۳۲۸هـ)
۲۸۷ . مطالع السعادة فى فلك سياسة الرياسة
- احمد البرزنجى (متوفى ۱۳۳۲هـ)
۲۸۸ . النصيحة العامة لملوك الاسلام والعامة^{۱۰۲}
- ***
- منابهى كه تاريخ تاليف يا تاريخ وفات نويستنده آنها مجهول است :
- ابو عبدالله محمد بن ابى بكر المبارك بن الرضوان معروف به محقق موصلى
۲۸۹ . النصح فى الدين ومآراب القاصدين فى مواعد السلاطين (*)
- ابو جعفر محمد بن عيسى بن عبيد بن يقطين بن موسى البغدادى الشيعى
۲۹۰ . كتاب الامامة

- محمد بن ... المقدسي
٢٩١ . السياسة اللازمة المرضية
- محمد بن ابي العلى بن سماك
٢٩٢ . رونق التجير في حكم السياسة والتدبير (*)
- محمد بن منصور ابي العباس الصباخري
٢٩٣ . الرسالة في الامامة (*)
- محمد بن ابي بكر السحولي
٢٩٤ . المسجد المنظم في فضل الامام المعظم (*)
- احمد بن موسى بن نصر بن موسى بن الخوي الدمشقي الشافعي
٢٩٥ . العالى الرتبة في احكام الحسبة (*)
- جمال الدين محمد بن عبدالقادر بن ابي القاسم الجنيد ابن عجيل
٢٩٦ . كتاب العطية في فضل السلطان وحكم الرعية (*)
- سعيد (سعد) بن اسماعيل بن عمر الاقسرائي
٢٩٧ . سياسة الدنيا والدين (*)
- يوسف بن ابي الحجاج
٢٩٨ . النجم المنير في السياسة والتدبير (*)
- محمد بن سعد الدين النوبى الخطيب
٢٩٩ . نصيحة الفقراء للملوك والولاة والوزراء (*)
- ***
- نويسندگان كتابهاى زير نيز شناخته نشد:
- ٣٠٠ . كتاب فى السياسة والاخلاق (*)
- ٣٠١ . السلوك فى تدبير الملوك (*)
- ٣٠٢ . المنقذ من الحرمان فيما يجب على الامير والسلطان (*)
- ٣٠٣ . غاية البيان فى نصيح السلطان (*)
- ٣٠٤ . مختصر من كتب السياسة مما تحتاج اليه الملوك (*)
- ٣٠٥ . صيانة الرياسة ببيان احكام القضاء والسياسة (*)

۳۰۶ . سياسة الرعيه بالعدل والمنن(*)

- ابراهيم بن يعقوب ثابت (۱۲۶۵-۱۳۳۶هـ)

۳۰۷ . الدستور المعلم في احوال سياسة بني آدم^{۱۰۳}

با این کتاب، آنچه را «تراث سیاسی اسلامی» می‌نامیم پایان می‌پذیرد و کتابهایی چون «الخلافة» رشید رضا یا «الاسلام و اصول الحکم» علی عبدالرازق و غیر اینها که پس از آن تحریر شده است، هیچ کدام جزء این تراث به حساب نمی‌آید؛ زیرا در این نقطه است که اندیشه سیاسی، چنانکه پیشتر گفتیم، دچار یک تحول جدی می‌شود. تا اینجا سیاست نگاران اسلامی بر شالوده فرهنگ اسلامی می‌نویسند و حتی آنچه از دیگران می‌گیرند در درونمایه های فرهنگ خودی ذوب می‌کنند؛ اما از این پس تفکر سیاسی اروپا اصل و پایه سیاست ما قرار گرفت و آنچه نوشته ایم گفته ایم بیشتر ترجمانی از اندیشه غربی بوده و گام به گام از سنت خودی فاصله گرفته است. این دوره جدید با ترجمه کتاب لیکوک به نام «مبادئ علم السياسة» آغاز شد. برای آشنایی با نوشته های معاصر عرب در اندیشه سیاسی اسلام، شناسنامه ۷۴ اثری را که پیشتر از آن یاد شد یکجا گرد می‌آوریم که خود تکمله ای بر کتابشناسی گذشته است.

تحقیقات جدید در اندیشه سیاسی

۱. د. صلاح الدین بسیونی رسلان، الفکر السياسي عند الماوردی، القاهرة: دارالثقافة للنشر والتوزيع (۱۹۸۳م).
۲. د. محمد عابد الجابري، العقل السياسي العربي، محدداته وتجلياته، بيروت: المركز الثقافي العربي، الطبعة الثانية (۱۹۹۱م).
۳. کاید یوسف محمود قوعوش، طرق انتهاء ولاية الحکام في الشريعة الإسلامية والنظم الدستورية، بيروت: مؤسسة الرسالة (۱۹۸۷م).
۴. د. مصطفى حلمي، نظام الخلافة بين اهل السنة والشيعة، القاهرة: دار الدعوة، الطبعة الاولى (۱۹۸۸م).
۵. د. حسين فوزي النجار، الإسلام والسياسة، القاهرة: دار الشعب، (۱۹۷۷م).
۶. د. مصطفى حلمي، نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، القاهرة: دار الانصار (۱۹۷۷م)
۷. د. حورية توفيق مجاهد، الفكر السياسي من افلاطون إلى محمد عبده، القاهرة: مكتبة

- الانجلو المصرية . (١٩٨٦م) .
- ٨ . د . احمد شلبي ، السياسة والاقتصاد في التفكير الإسلامي ، القاهرة : مكتبة النهضة المصرية ، الطبعة الثالثة (١٩٧٤م) .
- ٩ . د . سمير عالية ، نظرية الدولة وآدابها في الإسلام : دراسة مقارنة ، بيروت : المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع ، الطبعة الأولى (١٩٨٨م) .
- ١٠ . سعدي أبو حبيب ، دراسة في منهج الإسلام السياسي ، بيروت : مؤسسة الرسالة ، الطبعة الأولى ، (١٩٨٥م) .
- ١١ . د . محمد جلال شرف ، د . عبدالمعطي محمد ، الفكر السياسي في الإسلام : شخصيات ومذاهب ، الإسكندرية : دار الجامعات المصرية ، (١٩٧٨م) .
- ١٢ . د . محمد الشحات الجندي ، معالم النظام السياسي في الإسلام مقارناً بالنظم الوضعية ، القاهرة : دار الفكر العربي ، (١٩٨٦م) .
- ١٣ . د . احمد شلبي ، السياسة في الفكر الإسلامي ، القاهرة : مكتبة النهضة المصرية ، الطبعة الخامسة (١٩٨٣م) .
- ١٤ . د . حسين فوزي النجار ، الإسلام والسياسة ، القاهرة : دارالمعارف ، (١٩٨٥م) .
- ١٥ . باقر شريف القرشي ، نظام الحكم والإدارة في الإسلام ، النجف الأشرف : مطبعة الآداب ، الطبعة الأولى (١٩٦٦م) .
- ١٦ . د . حازم عبدالمتعال الصعدي ، النظرية الإسلامية في الدولة : مع المقارنة بنظرية الدولة في الفقه الدستوري الحديث ، القاهرة : دار النهضة العربية (١٩٧٧م) .
- ١٧ . د . محمد عبدالقادر أبو فارس ، النظام السياسي في الإسلام ، الكويت : مطبوعات الاتحاد الإسلامي العالمي للمنظمات الطلابية ، (١٩٨٤م) .
- ١٨ . د . محمد عمارة ، الإسلام وفلسفة الحكم ، بيروت : المؤسسة العربية للدراسات والنشر ، الطبعة الثانية (١٩٧٩م) .
- ١٩ . علي محمد الآغا ، الشورى والديمقراطية ، بحث مقارن في الاسس والمنطلقات النظرية ، بيروت : المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر ، الطبعة الأولى (١٩٨٣م) .
- ٢٠ . سعيد بن سعيد ، دولة الخلافة : دراسة في التفكير السياسي عند الماوردي ، الرباط : منشورات كلية الآداب والعلوم الإنسانية . د . ت .

٢١. د. محمد رافت عثمان، *رياسة الدولة في الفقه الإسلامي*، القاهرة: دارالكتاب الجامعي، (١٩٧٥م).
٢٢. د. محمد سلام مذكور، *معالم الدولة الإسلامية*، الكويت: مكتبة الفلاح (١٩٨٣م).
٢٣. د. حازم عبدالمتعال الصعيدي، *الإسلام والخلافة في العصر الحديث*، القاهرة: مكتبة الآداب، الطبعة الأولى (١٩٨٢م).
٢٤. فتحي الدريني، *خصائص التشريع الإسلامي في السياسة والحكم*، بيروت: مؤسسة الرسالة، الطبعة الأولى (١٩٨٤م).
٢٥. د. صلاح الدين دبوس، *ال خليفة توليته وعزله*، القاهرة: مؤسسة الثقافة الجامعية، د. ت.
٢٦. د. صبحي عبده سعيد، *الحاكم وأصول الحكم في النظام الإسلامي*، القاهرة: دارالفكر العربي، (١٩٨٥م).
٢٧. أحمد مبارك البغدادي، *الفكر السياسي عند أبي الحسن الماوردي*، الكويت: مؤسسة الشراع، الطبعة الأولى (١٩٨٤م).
٢٨. د. صبحي صالح، *النظم الإسلامية، نشأتها وتطورها*، بيروت: دارالعلم للملايين، الطبعة الأولى (١٩٦٥م).
٢٩. د. مصطفى كمال وصفى، *النظام الدستوري في الإسلام مقارناً بالنظم المصرية*، القاهرة: مكتبة وهبة (١٩٧٤م).
٣٠. د. محمود الخالدي، *معالم الخلافة في الفكر السياسي الإسلامي*، بيروت: دارالجيل، الطبعة الأولى (١٩٨٤م).
٣١. د. نيفين عبدالخالق، *المعارضة في الفكر السياسي الإسلامي*، القاهرة: مكتبة الملك فيصل، الطبعة الأولى (١٩٨٥م).
٣٢. د. محمد سليم العوا، *في النظام السياسي للدولة الإسلامية*، القاهرة: المكتب المصري الحديث، الطبعة السادسة (١٩٨٣م).
٣٣. د. حسن صبحي أحمد عبداللطيف، *الدولة الإسلامية وسلطتها التشريعية*، الاسكندرية: مؤسسة شباب الجامعة، د. ت.
٣٤. د. توفيق عبدالغني الرصاص، *أسس العلوم السياسية في ضوء الشريعة الإسلامية*، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب (١٩٨٦م).

- ٣٥ . عبدالكريم الخطيب، الخلافة والإمامة، ديانة وسياسة: دراسة مقارنة للحكم والحكومة في الإسلام، القاهرة: دارالفكر العربي، الطبعة الأولى (١٩٦٣م).
- ٣٦ . د. أحمد شوقي الفنجري، كيف نحكم بالإسلام في دولة عصرية، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب (١٩٩٠م).
- ٣٧ . د. حسن بسيوني، الدولة ونظام الحكم في الإسلام، القاهرة: عالم الكتب، الطبعة الأولى (١٩٨٥م).
- ٣٨ . د. محمد ضياء الدين الرئيس، النظريات السياسية الإسلامية، القاهرة: دارالتراث، الطبعة السادسة (١٩٧٦م).
- ٣٩ . د. عبدالحميد متولي، مبادئ نظام الحكم في الإسلام مع مقارنة بالمبادئ الدستورية الحديثة، الاسكندرية: منشأة المعارف، الطبعة الثانية (١٩٧٤م).
- ٤٠ . د. زكريا عبدالمنعم الخطيب، نظام الشورى ونظم الديمقراطية المعاصرة، القاهرة: مطبعة السعادة (١٩٨٥).
- ٤١ . د. سعد محمد خليل، تولية رئيس الدولة في الفكر السياسي الإسلامي والفكر السياسي الحديث، القاهرة: المؤسسة العربية الحديثة، (١٩٨٨م).
- ٤٢ . د. محمد عزيز نظمي سالم، الفكر السياسي والحكم في الإسلام، الاسكندرية: مؤسسة شباب الجامعة، د.ت. تحت إشراف د. محمد عبدالمعطي عبدالمعطي.
- ٤٣ . د. محمد عمارة، الدين والدولة، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب (١٩٨٦م).
- ٤٤ . د. عز الدين التميمي، الشورى بين الأصالة والمعاصرة، عمان: دارالبشير، الطبعة الأولى (١٩٨٥م).
- ٤٥ . د. تقي الدين النبهاني، نظام الحكم في الإسلام، القدس: منشورات حزب التحرير، الطبعة الثانية، (١٩٥٣م).
- ٤٦ . د. حسن عبدالرؤف محمد، فقه الشورى في الإسلام، طنطا (مصر): مطبعة التقدم، الطبعة الأولى (١٩٨٧م).
- ٤٧ . د. فوزي طایل، أهداف ومجالات السلطة في الدولة الإسلامية: دراسة مقارنة، القاهرة: دار النهضة المصرية (١٩٨٦م).
- ٤٨ . محمود المرادوي، الخلافة بين التنظير والتطبيق د.ن، الطبعة الأولى (١٩٨٣م).

٤٩. د. يعقوب المليحي، مبدأ الشورى في الإسلام مع المقارنة بمبادئ الديمقراطيات الغربية والنظام الماركسي، الاسكندرية: مؤسسة الثقافة الجامعية، د.ت.
٥٠. د. عبدالغفار عزيز، الإسلام السياسي بين الراضين له والمغالين فيه، القاهرة: دارالحقيقة للإعلام الدولي (١٩٨٩م).
٥١. د. عبدالحميد الأنصاري، الشورى وأثرها في الديمقراطية، القاهرة: المطبعة السلفية، (١٩٨١م).
٥٢. د. أحمد صبحي، نظرية الإمامة لدى الشيعة الإثني عشرية، القاهرة: دارالمعارف (١٩٦٩م).
٥٣. أحمد صديق عبدالرحمن (رمللي كابلي)، البيعة في النظام السياسي الإسلامي وتطبيقاتها في الحياة السياسية المعاصرة، القاهرة: مكتبة وهبة، الطبعة الأولى (١٩٨٨م).
٥٤. د. محمد عبدالمولى، أنظمة المجتمع والدولة في الإسلام، تونس: الشركة التونسية للتوزيع (١٩٧٣م).
٥٥. محمد عبدالله الشيباني، نظام الحكم والإدارة في الدولة الإسلامية منذ صدر الإسلام إلى سقوط الدولة العباسية، الرياض: مؤسسة الروية للنشر والتوزيع.
٥٦. محمد فريحة، نظام الحكم عند الماوردي وأبي يعلى، بيروت: رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة القديس يوسف، كلية الآداب والعلوم الإنسانية (١٩٨٠م).
٥٧. د. عبد الرزاق السنهوري، فقه الخلافة وتطورها لتصبح عصبة أمم شرقية، ترجمة د. نادية السنهوري، ود. توفيق الشاوي، القاهرة: الهيئة العامة للكتاب (١٩٨٩م).
٥٨. د. محمد عمارة، الدولة الإسلامية بين العلمانية والسلطة الدينية، القاهرة: دارالشروق، الطبعة الأولى (١٩٨٨م).
٥٩. د. توفيق الشاوي، فقه الشورى والاستشارة، المنصورة (مصر): دارالوفاء للطباعة والنشر (١٩٩٢م).
٦٠. علي عبدالرازق، الإسلام وأصول الحكم: بحث في الخلافة والحكومة في الإسلام، القاهرة: مطبعة مصر، الطبعة الثانية (١٩٢٥م).
٦١. د. حسين فوزي النجار، الدولة والحكم في الإسلام، القاهرة: كتاب الحرية، الطبعة الأولى (١٩٨٥م).

٦٢. فؤاد محمد شبيل، الفكر السياسي: دراسات مقارنة للمذاهب السياسية والاجتماعية، القاهرة: الهيئة العربية العامة للكتاب (١٩٧٤م) (تناول فيه فصلاً تحت عنوان: «اصول الحكم في الإسلام»).
٦٣. د. محمد حسين هيكل، الحكومة الإسلامية، القاهرة: دارالمعارف، (١٩٧٧م).
٦٤. د. محمد احمد خلف الله، دراسات في النظم والتشريعات الإسلامية، القاهرة: مكتبة الانجلو المصرية، (١٩٧٧م).
٦٥. د. عبد الحميد متولي، مبدأ الشورى في الإسلام، القاهرة: عالم الكتب، الطبعة الثانية (١٩٧٢م).
٦٦. د. محمد يوسف موسى، نظام الحكم في الإسلام، القاهرة: دارالكتاب العربي للطباعة والنشر، الطبعة الثانية.
٦٧. محمد عطا المتوكل، المذهب السياسي في الإسلام، بيروت: مؤسسة الإرشاد الإسلامي، الطبعة الثانية (١٩٨٥م).
٦٨. محمد صالح جعفر الظالمي، من الفقه السياسي في الإسلام، بيروت: منشورات دار مكتبة الحياة، (١٩٧٩م).
٦٩. د. عبد الغني عبود، الدولة الإسلامية والدولة المصرية، القاهرة: دارالفكر العربي، الطبعة الأولى (١٩٨١م). *تحت تحقيق الدكتور علوم بسدي*
٧٠. د. فاروق عبدالسلام، أزمة الحكم في العالم الإسلامي، القاهرة: قلوب للطبع والتوزيع مصر (١٩٨١م).
٧١. د. عثمان خليل، الديمقراطية الإسلامية، القاهرة: المكتب الفني للنشر، (١٩٥٨م).
٧٢. عارف تامر، الإمامة في الإسلام، بيروت: دار الكتاب العربي، (١٩٦٤م).
٧٣. صفى الرحمن المباركفوري، الأحزاب السياسية في الإسلام، القاهرة: دار الصحوة، الطبعة الأولى (١٩٨٧م).
٧٤. صابر طعيمة، الإسلام ومشكلات السياسة، بيروت: دارالجيل، (١٩٧٤م).

پا نوشتها:

۱. البته مؤلف خود معترف است که تتبع او کافی نیست و بعید نیست که با پی جویی کامل، نسخه های بیشتری یافت شود.
۲. مؤلف فرق میان «فقه سیاسی» و «تفکر سیاسی» را از نظر مآخذ، روش و زاویه دید تبیین کرده است. ر.ک: ص ۸۲-۸۵ از کتاب یاد شده.
۳. در این مواد بنگرید به همین کتاب، ص ۸۵-۸۸.
۴. ر.ک: عبدالرحمن بدوی، الاصول اليونانية للنظريات السياسية الاسلامية.
۵. در کتاب نظرة عابرة في شمالي العراق، عبدالرزاق الحصان (بغداد: ۱۹۴۰م)
۶. با تحقیق محمد علی کردعلی (قاهره: ۱۹۴۵م)؛ همچنین با تحقیق احمد نعت البدر اوی و با مقدمه شکیب ارسلان (بیروت: دارالنجاح).
۷. حسن صعب آن را در کتابش علم السیاسه (بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۹۷۷م) به چاپ رسانده است. همچنین در رساله البلغاء (تصنیف محمد کردعلی، قاهره: لجنة التالیف والترجمه والنشر، ۱۹۵۴م) به طبع رسیده است.
۸. با شرح عبدالعزیز محمد الرحبی به نام فقه الملوك ومفتاح الرئاح، تحقیق: احمد الکیسی (بغداد: دیوان الارقاف، ۱۹۷۳م).
۹. تحقیق: جوینبول (هلند: ۱۸۹۶م)؛ این اثر یک بار دیگر به وسیله حسین مونس تحقیق شده است (قاهره: دارالشروق، ۱۹۸۷م).
۱۰. تحقیق: حامد عبدالله ربیع (قاهره: درالشعب، ۱۹۸۳م)؛ تحقیق دیگر از ناجی التکریتی (بغداد: دارالشتون الثقافیه العامه، ۱۹۸۷).
۱۱. تحقیق: احمد زکی (قاهره: المطبعة الامیریة، ۱۹۱۴م)؛ تحقیق دیگر: فوزی عطوی (بیروت: الشركه اللبنانیة لکتاب، ۱۹۷۰م).
۱۲. تحقیق: عبدالسلام هارون، رسائل جاحظ؛ بر این کتاب نقدهایی نوشته شده است، از جمله نقض العثماتیه، اثر اسکافی و بناء المقالة العلویه، به قلم احمد بن طاووس.
۱۳. تحقیق: حسن السندی، رسائل جاحظ (مکتبه التجاریة الکبری، ۱۹۹۳).
۱۴. عبدالسلام هارون، رسائل جاحظ.
۱۵. السندی، رسائل جاحظ.

- ١٦ . همان .
- ١٧ . همان .
- ١٨ . در مجلد اول از عيون الاخبار و نیز مستقلاً در مصر در سال ١٣٢٤ هجرى به چاپ رسیده است .
- ١٩ . تحقيق : نان اس (بيروت : المعهد الالماني للابحاث الشرقيه ، ١٩٧١ م) .
- ٢٠ . تحقيق ، محمد حسين الزبيدي (بغداد : الرشيد ، ١٩٨١ م) .
- ٢١ . تحت عنوان الفلسفه السياسة عند العرب به تحقيق عمر المالكي به چاپ رسیده است (الجزائر : الشركة الوطنية للنشر ، ١٩٧١ م) .
- ٢٢ . تحقيق : فؤاد عبدالمنعم احمد ، در ضمن كتاب مجموعة فى السياسة (اسكندريه : مؤسسة شباب الجامعة ، ١٩٨٢ م) ؛ تحقيق ديگر : لويس شيخو (بيروت : ١٩١١ م) .
- ٢٣ . رسائل فارابى (حيدرآباد : دائرة المعارف العثمانية ، ١٩٢٩ م) ؛ تحقيق ديگر : فوزى نجار ، السياسات المدنية (بيروت : المطبعة الكاتوليكية ، ١٩٦٤ م) .
- ٢٤ . رسائل فارابى ، پيشين .
- ٢٥ . تحقيق : البير نصرى نادر (بيروت : المطبعة الكاتوليكية ، ١٩٥٩ م) .
- ٢٦ . تحقيق : احمد التكريتى (بيروت : دارالكلمة ، الطبعة الاولى ، ١٩٨٣ م) .
- ٢٧ . بيروت : دارالمرضى ، ١٩٨٥ م .
- ٢٨ . تحقيق : فؤاد عبدالمنعم ، در ضمن مجموعة فى السياسة ، پيشين ، محمدخان (ليدن : بريل ، ١٩٦٤ م) .
- ٢٩ . فؤاد عبدالمنعم احمد (اسكندريه : مؤسسه شباب الجامعة ، ١٩٨٢ م) .
- ٣٠ . تحقيق : حبيب الراوى وابتام مرهون الصغار (بغداد : وزارة الاوقاف ، ١٩٧٧ م) .
- ٣١ . تحقيق : خليل العطيه (بيروت : دارالغرب الاسلامى) .
- ٣٢ . تحقيق : ولفرد مادلونگ ، ترجمة رضوان السيد (بيروت : الفكر العربى ، ١٩٨١ م) .
- ٣٣ . مكرراً به طبع رسیده است .
- ٣٤ . تحقيق : رضوان السيد (بيروت : دارالطبعة ، ١٩٧٩ م) ؛ تحقيق ديگر : فؤاد عبدالمنعم احمد و محمد سليمان داود (اسكندريه : مؤسسه شباب الجامعة) .
- ٣٥ . محمد جاسم الحديشى (بغداد : دارالشؤون الثقافية العامة ، ١٩٨٦ م) .
- ٣٦ . تحقيق : محيى الدين السرحان (بيروت : دارالنهضة العربيه ، ١٩٨١ م) ؛ تحقيق ديگر : رضوان السيد

(بيروت : دارالطبعة و دارالعلوم العربيه).

- ٣٨ . تحقيق : محمد حامد الفقى (قاهره : البابى الحلبى ، ١٩٦٦م).
- ٣٩ . تحقيق : مصطفى الحلوى (اسكندريه : دارالدعوة ، ١٩٧٩م) ؛ تحقيق ديكر : عبدالعظيم اديب (قاهره : ١٤٠٤هـ).
- ٤٠ . قاهره : بى تا ، بى جا .
- ٤١ . تحقيق : ابو عبدالرحمن بن عقيل الظاهرى و عبدالحليم عويس (رياض : عالم الكتب ، ١٩٨٢م).
- ٤٢ . تحقيق : على سامى النشار (الدار البيضاء ، دارالثقافة ، ١٩٨١).
- ٤٣ . تحقيق : محمد مصطفى ابوالعلاء (قاهره : مكتبة الجندى).
- ٤٤ . همان .
- ٤٥ . تحقيق : نادى فرج درويش (قاهره : المكتب الثقافى).
- ٤٦ . قاهره ، بدون تحقيق (المطبعة الازهرية ، ١٣١٩هـ).
- ٤٧ . اين كتاب به دست فؤاد عبدالمنعم احمد به گمان اينكه كتاب التحفة الملوكية فى الادب السلطانيه ماوردى است ، تحقيق و چاپ شد (مؤسسة شباب الجامعة ، ١٩٧٧م) و محقق خود دريافت كه همان كتاب التبرك المنبسك اهوازى است .
- ٤٨ . تحقيق : ليفى بروفسنال (قاهره ، المعهد الفرنسى للاثار الشرقيه ، ١٩٥٥م).
- ٤٩ . همراه با رساله قبلى به طبع رسیده است .
- ٥٠ . تحقيق : ليفى بروفسنال (پارىس : بى تا).
- ٥١ . تحقيق : احسان عباس (بيروت : معهد الانماء العربى ، ١٩٨٣م).
- ٥٢ . تحقيق : فؤاد عبدالمنعم احمد (اسكندريه : مؤسسة شباب الجامعة ، ١٩٧٨م).
- ٥٣ . تحقيق : عزيز سوريال عطية (قاهره : مطبعة مصر ، ١٩٤٣م).
- ٥٤ . تحقيق : ابراهيم يوسف مصطفى عجو (اردن : مكتبة المنار ، ١٩٨٥م).
- ٥٥ . مصر : مطبعة الوطن ، ١٣١٠هـ .
- ٥٦ . لندن : دار رياض الرئيس ؛ از اين كتاب نسخه هاى خطى متعددى وجود دارد .
- ٥٧ . قاهره : مطبعة الثقافة الدينية ، بى تا .
- ٥٨ . تحقيق : رضوان السيد (بيروت : دارالطبعة ، ١٩٨٣م).
- ٥٩ . قاهره : مكتبة محمد على صبيح ١٩٦٩م .

- ۶۰ . قاهره : وزارة المعارف ؛ قبل از آن برای خدیوی اسماعیل چاپ شده و همچنین در حاشیه تاریخ الخلفاء سیوطی ، به طبع رسیده بود .
- ۶۱ . تحقیق : محمد ابراهیم البنا و محمد احمد عاشور (قاهره : دارالشعب ، ۱۹۷۱ م) .
- ۶۲ . قاهره : مطبعة المؤید ، ۱۳۱۸ هـ .
- ۶۳ . تحقیق : صلاح الدین المنجد (بیروت : دارالکتاب الجدید ، ۱۹۷۶ م) ؛ تحقیق دیگر : شیخ عبدالعزیز البرماوی (اسکندریه : مكتبة الايمان) .
- ۶۴ . تحقیق : محمد محمود شعبان (قاهره : الهيئة المصرية العامة للكتاب) .
- ۶۵ . تحقیق : فؤاد عبدالمنعم (دوحه : رئاسة المحاكم الشرعية والشئون الدينية ، الطبعة الاولى ، ۱۹۸۵ م) .
- ۶۶ . قاهره : مصطفى البابی الحلبي ، ۱۹۶۹ م .
- ۶۷ . تحقیق : محمد جمیل احمد (قاهره : مطبعة المدني ، ۱۹۶۱ م و ۱۹۷۷ م) .
- ۶۸ . تحقیق : رضوان السيد (بیروت : دارالطليعه) .
- ۶۹ . تحقیق : محمد علی النجار (قاهره : دارالكتاب العربي ، ۱۹۸۴ م) .
- ۷۰ . تحقیق : محمد جاسم الحدیثی (بغداد : وزارة الثقافة والاعلام ، الشئون الثقافية ، ۱۹۸۷ م) .
- ۷۱ . قاهره ۱۳۲۶ هـ ؛ (اردن : دارالمنار ، الزرقاء ؛ قاهره : مطبعة بولاق ، ۱۸۴۱ م) و
- ۷۲ . تحقیق : السيد الباز العربی (قاهره : لجنة التأليف والترجمة والنشر) .
- ۷۳ . نشر از : عبدالقادر زمامة ، مجله «مجمع اللغة العربية» (دمشق : مجلد ۴۷ ، ۱۹۷۲) ؛ همچنین در «مجلة الفكر العربي» ، بیروت ، شماره ۲۳ .
- ۷۴ . تحقیق : علی سامی النشار (الدار البيضاء ودارالثقافة ، ۱۹۸۴ م) .
- ۷۵ . تونس : مطبعة الدولة التونسية ، ۱۲۷۹ هـ .
- ۷۶ . تحقیق : حسام الدین السامرائی (مطبعة المعارف ، ۱۹۶۸ م) .
- ۷۷ . مکرر به چاپ رسیده است .
- ۷۸ . تحقیق : عبدالستار احمد فراج (کویت : سلسلة التراث العربي ، ۱۹۸۴ م ، در سه مجلد) .
- ۷۹ . تحقیق : عبدالقادر طلیمات (قاهره : دارالفکر العربي ، ۱۹۶۸ م) .
- ۸۰ . در ۱۲۹۰ هجری در قاهره به چاپ رسید .
- ۸۱ . قاهره : دارالعرب للبتانی ، ۱۹۸۹ م ؛ همچنین برس راویس (پاریس : المطبعة الجمهورية ، ۱۸۹۴ م) .
- ۸۲ . تحقیق : علی سامی النشار (بغداد : وزارة الاعلام ، ۱۹۷۷-۱۹۷۸ م) .

- ٨٣ . تحقيق : محمد نصر صهنا در بحثى تحت عنوان : «من الفكر السياسى المصرى : دراسة وتحقيق ومناقشة حول شكاليات» .
- ٨٤ . قاهره : دار احياء الكتب العربيه .
- ٨٥ . تحقيق : فؤاد عبدالمنعم احمد (اسكندريه : مؤسسه شباب الجامعه ، ١٩٨٢ م) .
- ٨٦ . قاهره : دارالنشر ، بى تا .
- ٨٧ . تحقيق : ابو الفتح البسيونى ، رساله فوق ليسانس ، دانشكده شريعه وقانون ، دانشگاه الازهر ، ١٩٨١ م .
- ٨٨ . تحقيق : فاطمه خليل القبلى ، در ضمن رسائل ابن على اليوسى (الدار البيضاء و دارالثقافة ، ١٤٠١ هـ) .
- ٨٩ . تحقيق : السيد سابق (قاهره : دارالكتب الحديثه ، ١٩٦٦ م) .
- ٩٠ . يعنى يروفسنال (قاهره : مطبوعات المعهد الفرنسى للأثار الشريعه بالقاهره ، ١٩٥٥ م) .
- ٩١ . مصر : المطبعة الاعلامية ، ١٣٠٦ هـ ، با عنوان «نبذة مختصرة فى بعض القواعد الشرعية لحفظ الارادة الملكيه» .
- ٩٢ . قاهره : مكتبة الآداب . ١٩٩٠ م ؛ محمد عماره نيز آن را در ضمن الاعمال الكاملة للطهطاوى منتشر ساخته است .
- ٩٣ . تونس : كتابة الدولة للشؤون الثقافية والاخبار ، ١٩٦٣ م .
- ٩٤ . قاهره : بى تا ، بى جا .
- ٩٥ . هند : هريال ، مطبعة الصديقى ، بى تا .
- ٩٦ . المصنف الشنونى (تونس ، الدار التونسيه ، ١٩٧٢ هـ) ؛ و پيشتر در سال ١٨٦٧ ميلادى نيز منتشر شده بود .
- ٩٧ . قاهره : مطبعة العدالة والنهج القومى ، ١٣١٦ هـ .
- ٩٨ . قاهره : مطبعة الترقى ، ١٣١٨ هـ .
- ٩٩ . تحقيق : محمد عماره ، در ضمن الاعمال الكاملة للكواكبي (بيروت : المؤسسه العربيه للدراسات والنشر ، ١٩٧٥ م) .
- ١٠٠ . همان .
- ١٠١ . قاهره : المطبعة البارونيه .
- ١٠٢ . مصر : بى تا ، بى جا .
- ١٠٣ . قاهره : مكتبة العربى ، فجالة ، بى تا .

